

Bilâdüşşam'da 29 Haziran 1170 Depremi ve Hristiyan Kaynaklardaki Algısı

Ziya POLAT¹

Öz

Yeryüzündeki bütün toplumlar tarihleri boyunca büyük felaketlerle yüzleşmişlerdir. Bunların bir kısmı bizzat insan eliyle yaşanmış bir kısmı da doğadaki düzenin işleyişi sonucu meydana gelmiştir. Depremler, doğal felaketler bağlamında en yıkıcı olanların arasında baş çekmektedir. On ikinci asırda Bilâdüşşam'da birçok deprem meydana gelmiştir. Kaynaklar, Halep merkezli olduğu düşünülen ve büyük bir yıkıma sebep olan 29 Haziran 1170 tarihli depremin, bunların en şiddetlisi olduğunu ifade etmiştir. Makale depremin sebep olduğu felaketin Hristiyan kaynaklar üzerinden nasıl algılandığını tartışmıştır. Bu çerçevede önce tarihsel süreç bağlamında Halep merkezli olduğu düşünülen bölgedeki depremlerin serüveni işlenmiştir. Ardından 29 Haziran tarihli depremin bölgede yol açtığı yıkımın çerçevesi çizilmiştir. Buna göre bölgede birçok şehrin tamamen ya da kısmen yıkıma uğradığı ve bunun sonucu olarak birçok insanın hayatını kaybettiği tespit edilmiştir. Müslüman ve Haçlıların bu dönemde yaralarını sarmakla meşgul olduğu ve bu süreçte kısmi bir barışın sağlandığı tespit edilmiştir. Ardından bölgenin yerleşik Hristiyanlarından olan Süryani Mihail vakayinamesi, Haçlıların önemli piskoposlarından olan Willermus'un kroniği ve Yakubi topluluğun patriklerinden olan Abû'l-Farac üzerinden Hristiyanların depremi nasıl algıladığı tartışılmıştır. Metinlerin analizi yöntemiyle yapılan tartışma sonucu dinî duygunun yoğunluğunun, depremin algılanma biçiminde doğrudan belirleyici bir unsur olduğu sonucuna varılmıştır. Makalede yapılan tartışmaların sonucunda, söz konusu kaynakların ifadesiyle; Halep'te süren dinsizliğin ve Hristiyan mahkûmlara yapılan zulmün, depremin temel gerekçesi olarak ileri sürüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, 29 Haziran 1170, Bilâdüşşam, Hristiyan Kaynaklar, Algı.

¹ Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ziyapolat@artuklu.edu.tr,
ORCID: [0000-0001-7297-6828](https://orcid.org/0000-0001-7297-6828).

The Earthquake of June 29, 1170 in Bilâdüşşam and its Perception in Christian Sources

Abstract

All societies on earth have faced great disasters throughout their history. Some of them have been caused by human hands and some of them have occurred as a result of the functioning of the order in nature. Earthquakes are among the most destructive natural disasters. In this article, the destruction caused by the earthquake that occurred on 29 June 1170, which is thought to have been centred in Aleppo and caused a great destruction compared to the earthquakes that occurred in the twelfth century, the reconstruction of the destroyed cities and how the disaster was justified and perceived through Christian sources are discussed. In this framework, firstly, the adventure of earthquakes in the region, which is thought to be centred in Aleppo, is discussed in the context of the historical process. Then, the destruction caused by the earthquake of 29 June is outlined. Accordingly, it was determined that many cities in the region were completely or partially destroyed and many people lost their lives as a result. It was determined that Muslims and Crusaders were busy healing their wounds during this period and a partial peace was achieved in this process. Then, how Christians perceived and justified the earthquake was discussed through the chronicle of Syriac Mihail, one of the resident Christians of the region, and the chronicle of Willermus, one of the important bishops of the crusaders. As a result of the discussion based on the analysis of the texts, it was concluded that the intensity of religious emotion was a direct determinant of the way the earthquake was perceived. As a result of the discussions in the article, it has been determined that the main justification for the earthquake, according to the aforementioned sources, is the ongoing irreligion in Aleppo and the persecution of Christian prisoners.

Keywords: Earthquake, 29 June 1170, Bilâdushâsham, Christian Sources, Perception.

Extended Abstract

The earth on which we live is in motion as a sign of life. This mobility of the sphere is an important feature that makes it possible for humans to survive. Thanks to this mobility, the order in nature continues to exist and this creates the conditions that enable human life. Mobility, which is a sign of the vitality of the earth, also causes the earth's crust to be dynamic. Energy is released from the fractures (fault lines) formed while the earth's crust is moving, and this creates the phenomenon we call earthquake. Before the transition to settled life, human beings were not exposed to the negativities of earthquakes so intensely. With settled life, the formation of centres in the regions where earthquake fault lines are located in order to be close to agricultural areas and the use of stone material in the construction of shelters, the bitter face of the earthquake began to be noticed more destructively.

There are many earthquake fault lines in the world. Some of the most dangerous of these are the faults located in the Eastern Mediterranean

and its hinterland, including Turkey. Located at the intersection of the Dead Sea fault line and the Eastern Anatolian fault line, the geography called Bilādushāsham by Islamic historians has witnessed many large-scale earthquakes throughout history. After the Crusaders arrived in the region, a series of earthquakes occurred throughout the twelfth century. The subject of this article is the earthquake, which is assumed to have occurred on 29 June 1170, centred in Aleppo, at a time when Nureddin Zengi was raising the struggle against the crusaders, and which caused destruction and deaths in many surrounding provinces, and which historians mention with words of horror.

The article consists of an introduction, a conclusion, four main headings and a bibliography. In the introduction, the theoretical framework and boundaries of the article are drawn. Accordingly, the destruction caused by the earthquake in the region, its impact on the cities, the damage it caused to people, the reconstruction activities of both sides, and how the earthquake was perceived and justified in Christian sources are included within the boundaries of the subject. In line with its aim, the article discusses the motives that shaped the way Christians perceived the earthquake and reveals how this happened. This aspect of the article is shaped by three main sources. The first is the chronicle of Michael the Great, the patriarch of the Orthodox Syriac community, the second is the chronicle of Willermus, a famous crusading bishop, and the third is the work of Bar Hebraeus, the Jacobite patriarch. The data in these works were analyzed and discussed to determine the perceptions of Christians about this earthquake.

In the first heading of the body text of the article, earthquakes from antiquity to 1170, which are assumed to be centred in Aleppo, are described. It is stated that many cities in the region such as Aleppo, Hama, Homs, Harran, Antioch, Damascus and Jerusalem were repeatedly destroyed in these earthquakes and an uncountable number of people lost their lives. Immediately afterwards, the severity of the earthquake that occurred on 29 June 1170 and the area it affected were discussed based on the information recorded by the Muslim and Christian chronicles of the period. Accordingly, it was determined that the city that suffered the greatest damage from the earthquake in the region under Muslim rule was Aleppo, and in the crusader region it was Antioch. Other cities and settlements were also damaged according to their distance from the epicentre. Immediately after the earthquake, both sides entered a war-free environment for a short period of time to heal their wounds. In this case, it was determined that Nureddin Zengi completed the reconstruction and construction activities in a short time, but the crusaders could not achieve this for a long time.

Finally, the study discusses the perception and justification of the earthquake in Christian sources. In the discussion based on the works mentioned above, it was understood that the Christians in the region explained the cause of the earthquake by centering their beliefs. In this context, it was explained that especially Michael the Great and Bar Hebraeus perceived the cause and justification of the earthquake through the concepts of sin, crime, disbelief and punishment. However, the

authors defined the concepts of sin and crime here in terms of Muslims. Accordingly, it is understood that they had the perception that this earthquake occurred as a result of their disbelief and God's punishment for their persecution of the captives in Aleppo. Therefore, orthodox Christians, who had no crimes and sins, were exempted from this punishment. Because their churches were protected by God. Willermus was more merciful than the other authors and perceived the earthquake as God's punishment on both sides. The article concludes with the analysis, general evaluation and recommendations.

Giriş

Doğal afet olarak adlandırılan depremler insanlık tarihinin en büyük gerçeklerinden biridir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesi sonucu yüzleşmek zorunda kaldığı depremler şehirleşmeyle birlikte meskenlerin yapımında taş ve türevlerinin kullanılmasından dolayı deprem gerçekliğiyle daha keskin bir şekilde yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yerleşim yerlerinin tarım alanlarına yakın kurulması insanın depreme maruz kalma riskini daha arttırmıştır. Türkiye'deki en verimli tarım alanları deprem bölgelerindedir. Tarım alanlarına yakın olan yerleşim birimlerinde depreme dayanıklı yapılar yapılmadığından bu durum doğal olarak yıkımı arttırmış ve çok fazla insan kaybına sebep olmuştur. Örneğin Türkiye'de 1900-1970 arası meydana gelen depremlerde 150 bin civarında insan hayatını kaybetmiştir (Şenol, 2020: 639). Türkiye açısından depremin en acı gerçekliği 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan yıkımdan sonra 50 binden fazla masumun hayatını kaybetmesiyle yaşanmıştır. Dünya ölçeğinden bakıldığında ise 1980'den sonraki on beş yıllık peryotta depremler ve oluşturduğu tsunamiler sonucu yarım milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir (Yalçın, Gülen, & Utkucu, 2013: 134).

Deprem kuşağı bağlamında yerkürenin en riskli bölgelerinden biri Türkiye'nin konumlandığı Doğu Akdeniz ve hinterlandı olarak ifade edilebilecek coğrafyadır. Bu riskin temel nedeni Afrika ve Arabistan plakalarının Avrasya plakasına göre kuzey yönlü göreceli hareketi sonucu ortaya çıkardığı etkidir (Yalçın vd., 2013: 135). Dolayısıyla bu etki Ölü Deniz, Doğu Anadolu ve Kuzey Anadolu fay hatları üzerinden depremlere sebep olmaktadır. Bu hareketlilik sonucu Cezire, Suriye ve Filistin bölgelerinde şiddeti ve etkisi birbirinden farklı birçok deprem meydana gelmiştir. Tarihsel sürece bakıldığında bu hareketlilik dönem dönem “deprem fırtınası” (Nur & Cline, 2000: 43) da denen çok yoğun bir hareketliliğe sebep olmuş, bunun sonucunda şehirler yıkılmış, birçok insan yıkıntılar arasında kalarak hayatını kaybetmiştir. Bu depremlerle ilgili birçok akademik çalışma yapılmıştır. Genel anlamda bir dönemi (Raphael, 2010; Turan, 2017), birkaç asrı (Aktaş, 2023) ya da bölgenin tarihi boyunca meydana gelmiş depremleri (Daëron vd., 2005; M. R. Sbeinati, R. Darawcheh, & M. Mouty, 2005) inceleyen çalışmalar şeklinde süreç işlemiştir. Makalenin konusu olan depremi doğrudan inceleyen çalışma, depremin Müslüman-Haçlı denklemindeki siyasi sonuçlarına yoğunlaşmıştır (Guidoboni, Bernardini, Comastri, & Boschi, 2004). Depremle ilgili mevcut siyasi tarih çalışmalarından farklı olarak Müslümanların depremleri nasıl algıladığına dair birkaç çalışma da yapılmıştır (Arslantaş, 2013, 2015). Bütün bunlar bir zemin oluşturmakla birlikte bu makalenin ilgilendiği bakış açısı bağlamında boşluk olduğu anlaşılmıştır.

Bu araştırma 29 Haziran 1170 tarihinde meydana gelen, Halep ve Antakya'da büyük yıkıma sebep olan hatta Halep'in tamamen yıkıldığı gibi kayıtlara rastladığımız sürecin, Hristiyan kaynaklardaki algısına ve yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede kısa da olsa önce bölgede tarih boyunca meydana gelen doğrudan Halep ve çevresini etkileyen depremlerle ilgili genel bir

bilgi verilecek ardından depremin dönemin Müslüman ve Hristiyan tarihçilerinin anlatımlarıyla meydana geliş süreci, etkisi ve ortaya çıkardığı yıkım ve sonraki inşa süreci tasvir edilecektir. Ardından makalenin özgünlüğünü oluşturan kısımda Hristiyan kaynaklarda depremle ilgili algının nasıl olduğu ve depremin hangi saikler üzerinden gerekçelendirildiği tartışılacaktır. Makalenin bu kısmı tarih boyunca bölgede varlıklarını devam ettiren Süryani cemaatinin müelliflerinden kronik yazarı Mihail'in, Haçlı vakanüvislerinden Willermus'un ve Ya'kûbî topluluğunun patriklerinden olan Abû'l Farac'ın metinleri üzerinden analiz ve inşâ edilecektir. Burada asıl önemli nokta Müslümanların yaşadığı büyük bir şehir olan Halep'in depremden en çok etkilenmiş olması hasebiyle Hristiyan kaynakların şehirle ilgili yaptıkları yorumlardır. Kroniklerdeki yorumlama biçimlerinde Müslüman ve Hristiyanlar arasında ayırım yapıldı mı? Yapıldıysa bunlar hangi çerçevede nasıl yapıldı? Dolayısıyla söz konusu kaynaklarda; depremden kimler zarar gördü, Allah bu cezayı kimlere verdi ve kimleri bunlardan muaf tuttu gibi soruların cevapları aranacaktır. Kısaca makale bölgede yaşayan Hristiyanların bu tür doğa olaylarını nasıl algıladıklarını yazdıkları metinler üzerinden analiz etme amacındadır. Böylece Müslümanlarla ortak bir kültür içinde varlıklarını sürdüren farklı Hristiyan grupların, felakete sonuçlanan doğa olaylarını inançları üzerinden nasıl anladıkları ve açıkladıkları daha iyi anlaşılacak, deprem üzerinden Müslümanlarla ilgili nasıl bir bilinç altına sahip oldukları daha iyi görülmüş olacaktır.

1. Bölgedeki Depremlerin Tarihsel Süreci

Makalenin söz konusu ettiği bölge olan Doğu Akdeniz ve hinterlandı deprem kayıtları bağlamında milattan önceye uzanan verilere sahiptir. Kur'an'ın Lut kavmi olarak adlandırdığı, inkara ve ahlaksızlığa saplandığını ifade ettiği topluluğun yok olmasına sebep olan deprem muhtemelen MÖ 1800 yıllarına denk gelmektedir (Arslantaş, 2013: 228). Bugünkü Suriye sınırları içerisinde yer alan ve Lazkiye civarına konumlanan liman kenti Ugarit, tahmini olarak MÖ 1165 yıllarında büyük bir deprem (muhtemelen sekiz ve üstü ölçekte) yaşadığı kaydedilmektedir. Aynı şekilde MÖ 140 yılı civarında Antakya 7 ölçeğinde bir deprem yaşamıştır. MS 22 Ağustos 502 Cuma günü sahil şeridi; Akka, Sur, Sayda, Beyrut ve çevredeki yerleşim birimleri yedi ve üstü şiddetinde bir depremle yıkıma uğramıştır. 20-29 Mayıs 526 tarihinde Antakya ve civarı 7 ve üstü şiddetinde bir depremle sarsılmıştır. Sonraki asırlarda Mezopotamya, Kilikya, Suriye ve Filistin sahillerinde bulunan Musul, Şam, Halep, Harran, Urfa, Antakya, Trablus, Sur, Kudüs ve Taberiye onlarca kez depremin yıkıcı yüzüyle karşılaşmış ve sayılamayacak çoklukta insan bu depremlerde hayatını kaybetmiştir (M. R. Sbeinati, R. Darawcheh, & M. Mouty, 2005, ss. 354-369).

İslam tarihçilerinin deyimiyle Bilâdüşşam Müslümanların hâkimiyetine girdikten sonra da birçok depreme şahit olmuş ve büyük yıkımlarla yüzleşmiştir. Bu süreçte meydana gelen depremlerde bölgedeki şehirler defalarca ya yerle bir olmuş ya da kısmen yıkılmış, sayısızca insan yakınlar altında can vermiştir. Bölgede

713 yılında altı ve üzeri şiddetinde artçıları yaklaşık kırk gün süren bir deprem olmuş, en büyük zararı Antakya görmüş, Halep dahil bölge harabeye dönmüştür (İbnü'l-Esîr, 1991a: 523; M. R. Sbeinati vd., 2005: 361). 748 yılında meydana gelen depremde Filistin bölgesi ciddi anlamda etkilenmiş, Kudüs zarar görmüş, Mescid-i Aksa'nın duvarları yıkılmıştır (Avcı, 2002: 328). On ikinci asırda bölge sık depremlerin yaşandığı bir döneme girmiştir. Ekim 1114'te bölgede şiddeti sekize varan bir deprem meydana gelmiş, Urfa, Harran, Halep ve Antakya ciddi şekilde etkilenmiştir (Fulcherius, 2009, ss. 189-190; İbnü'l-Cevzî, 1995a: 140; ed-Devâdârî, 1961: 477; M. R. Sbeinati vd., 2005: 369). Benzer şekilde 1130 (İbnü'l-Esîr, 1991b: 526), 1137, 1138, 1152, 1156, 1157 ve 1158 (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 414, 491, 514-515; İbnü'l-Esîr, 1991c: 186) yıllarında şiddetli depremlerle sarsılmış, bölgedeki birçok şehir yıkıma uğramıştır. Özellikle 1138 yılında yedi şiddetinde depreme maruz kalan Halep ciddi bir şekilde zarar görmüştür (M. R. Sbeinati vd., 2005: 370).

2. Depremi Şiddeti ve Etkisi

Kaynaklarda Halep zelzelesi (İbn Vâsıl, 1953: 185) en büyük zelzele (Ebû Şâme, 2002: 100) ve dehşet verici zelzele (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 156) olarak zikredilen bu deprem, ortak verilere göre 29 Haziran 1170 Pazartesi günü saat üçte meydana gelmiş, o gün sık tekrarlanan artçılarla saat dokuza kadar devam etmiştir (Süryani Mihail, 1944, ss. 211, 213; Willermus, 2019: 205; Bündârî, 2004: 32; İbnü'l-Esîr, 1991c: 286).² Aynı şekilde kroniklerin ortak kanaatine göre deprem çok şiddetli olmuştur. Nitekim kaynaklar bu durumu anlatmak için “yeryüzü, denizmiş veya denizde bir sandalmış gibi sallandı” (Bündârî, 2004: 32; Abû'l-Farac, 1987: 409; Süryani Mihail, 1944: 211; İbn Vâsıl, 1953: 185) ve “Dünya, temelinden sarsıldı ve sanki yukarı çıkıp aşağıya düşecekti (Süryani Mihail, 1944: 213)” gibi ifadeler kullanarak yaşanan dehşeti resmetmiştir. On ikinci asırdaki deprem sıklığına rağmen tarihçiler böyle büyük bir felaketin nesillerden beri ne görüldüğü ne duyulduğu ne de herhangi bir yerde okunduğunu ifade etmişlerdir (Abû'l-Farac, 1987: 409; İbnü'l-Esîr, 1963: 145, 1991c: 286; Süryani Mihail, 1944: 214; Willermus, 2019: 204). İlk depremin uzun sürmesinden dolayı kaynaklar sarsıntı durduktan sonra insanların mezardan çıkar gibi geri döndüklerini yazmışlardır (Abû'l-Farac, 1987: 410; Harrak, 2019: 324). Willermus'a göre depremde Suriye ve Finike'nin en büyük, en eski ve en güçlü şehirleri tam anlamıyla enkaza dönmüş, insanlar evlerindeyken yıkıntıların altında kalarak ölmüş, bunlardan sadece çok azı hayatta kalmıştır. Müellif sözlerinin devamında “Bu ülkelerin en uzak sınırlarına kadar, her yerde bir inilti her yerde ağıt hakimdi (Willermus, 2019: 204)” diyerek depremin felaket boyutunu gözler önüne sermiştir. Süryani Mihail deprem esnasında messe (ekmek-şarap) ayini yapılan Mar Hanani manastırında olduğunu ve korkudan derhal yere kapandıklarını ifade

² İbnü'l-Ezrak eserinde deprem tarihini 22 Şevval 565/9 Temmuz 1170 Pazartesi günü kuşluk vakti olarak kayda geçmiştir. Bu tarih muhtemelen müstensihin farkında olmadan yaptığı hatadan kaynaklıdır (İbnü'l-Ezrak, 1992: 158, 2014: 645). Çünkü söz konusu tarih pazartesiye değil perşembe gününe denk gelmektedir. Öte yandan hem İbnü'l-Ezrak'ın hem de İsfahânî'nin verdiği kuşluk vakti bilgisi Hristiyan kaynaklarla uyumludur.

etmiştir (Süryani Mihail, 1944, ss. 213-214). Kısaca hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar depremden yıkıcı ve yakıcı darbeler yemiştir (Barber, 2021: 366). Modern kaynaklar bu ölçüde bir depremin şiddetinin yedi ile dokuz aralığındaki bir büyüklükte olduğunu tahmin etmiştir (Arslantaş, 2015: 123; M. R. Sbeinati vd., 2005: 373; Beyen, Erdik, Mazmanoğlu, & Ekmekçioğlu, 2003: 52).

Merkezi Bilâdüşşam olan deprem; Azerbaycan, Irak, Musul, Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Bekir ve Mısır arasındaki geniş coğrafyada etkili olmuştur (İbnü'l-Esîr, 1963: 145, 1991c: 286; İbnü'l-Ezrak, 1992: 158, 2014: 645; Arslantaş, 2015: 121). Merkez üssü Halep olduğu tahmin edilen depremde Cebele tamamen yıkılmış, Lazkiye büyük bir hasar almış, Telbaşir'in Antakya kapısı tarafındaki kısmı çökmüş ve çok sayıda insan altında kalarak ölmüştür. Öte yandan Antakya civarında Haçlıların hâkimiyetinde bulunan sahil şehirlerinin depremden büyük oranda etkilendiği, İsmaililerin denetimindeki yerlerde yıkımın fazla olduğu, Baalbek şehrinin ve surlarının büyük kısmının yıkıldığı ve burada da çok fazla insan hayatını kaybettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Dimaşk, Hama, Humus, Şeyzer, Kaysariye, Bağras, Maarretünu'man ve bölgenin diğer şehirlerinde deprem sonucu ölüme sebebiyet veren yıkımlar ve göçükler meydana gelmiştir. (Abû'l-Farac, 1987: 410; Bündârî, 2004: 33; İbnü'l-Esîr, 1963: 145, 1991c: 286; İbnü'l-Ezrak, 2014: 645; Süryani Mihail, 1944: 212; Willermus, 1943: 370, 2019: 204). Öte yandan sadece şehirler ve köyler depremden etkilenmemiş, ovalar, tepeler ve dağlar da sarsıntının şiddetinden şekil değiştirmiştir. Mesela tarihçiler Lübnan dağının Baalbek'e kadar olan kısmının yarıldığını ve yarığın nerede sonlandığının bilinmediğini kaydetmişlerdir (el-İsfahânî, 2009: 399).

Depremde büyük zararı gören şehirlerden biri de o dönemde Haçlıların hâkimiyetinde bulunan Trablus olmuştur. Şehrin büyük kısmı büyük kilise ile birlikte aniden çökmüş ve neredeyse şehirde bulunan hiç kimse kurtulamamıştır. Willermus "Bütün şehir ahalinin gömülü olduğu bir taş höyüğüne döndü" diyerek depremin dehşetini resmetmiştir. Deprem'de Sur şehrinin birkaç kulesi yıkılmış fakat herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır. Kayıtlara göre bilinen büyük şehirler ve kaleler dışında sayılamayacak kadar küçük şehir ve köy yok olmuştur (Willermus, 1943: 370, 2019: 205; Süryani Mihail, 1944: 212; Barber, 2021: 366). Barin civarındaki Hısnü'l-Ekrad, Sâfisâ, Ureyme ve Arka gibi Haçlı hâkimiyetindeki kaleler de depremden zarar görmüştü. Özellikle Hısnü'l-Ekrad'ın bütün surları yıkılmıştır (Ebû Şâme, 2002: 101). Bazı Müslüman tarihçiler surları yıkılmasına rağmen Nureddin'in Hısnü'l-Ekrad'ı almamasına hayıflanmış ama bunun meşguliyetten kaynaklı mümkün olmadığını da kayda geçmişlerdir (Ebû Şâme, 2002: 101; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 156). Dimaşk'taki hasar diğer yerlere göre nispeten daha az olmuştur. Daha çok yüksek yerler zarar görmüş, camilerin minareleri yıkılmış ve bazılarının da kubbeleri çökmüştür. Mesela deprem esnasında şehirde olan İbnü'l-Ezrak, üzerine caminin şerefesinin düştüğü bir adam dışında ölen kimsenin olmadığını ama devam eden depremler dolayısıyla halkın bir müddet şehir dışına çıkıp bostanlarda konakladığını kaydetmiştir (İbnü'l-Ezrak, 2014: 645; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 156; İbnü'l-Esîr, 1991c: 286).

Dönemin kaynaklarına göre depremden en büyük zararı gören şehir Halep'tir. Mihail'in ifadesiyle hiçbir şehirdeki sonuç Halep kadar şiddetli olmamıştır. Müellif bunu da “ne gördük ne de işittik” kaydıyla aktarmıştır (Süryani Mihail, 1944: 212). Buna göre surların büyük kısmı ve meskenler yıkılmış, şehirde çok az yapı ayakta kalabilmiş, yıkıntılar arasında birçok insan ölmüştür (İbnü'l-Ezrak, 1992: 158, 2014: 645; Bündârî, 2004: 33; el-İsfahânî, 2009: 399). Hristiyan kaynaklar Ortodokslara ait bir kilise haricinde bütün binaların yıkıldığını, depremin şiddetinden dolayı şehirde yeryüzünün yarılıp birçok insanın yarıklara gömülüp kaybolduğunu, şehrin siyah bir su ile dolduğunu ve insanların bu suda boğulduğunu kaydetmişlerdir (Abû'l-Farac, 1987: 410; Süryani Mihail, 1944: 214). Halep'in büyük bir hasar aldığı ve çok sayıda insanın öldüğü kesindir ama şehirde sadece bir kilisenin ayakta kaldığı ve bu kilisenin de Ortodokslara ait olduğu kaydı duygusal ve abartı olmalıdır. Çünkü bu ifade sadece Müslümanların Tanrı tarafından deprem aracılığıyla cezalandırıldığı düşüncesine zemin oluşturmuştur.

Kaynaklara göre depremde en çok zarar gören şehirlerden biri de Antakya olmuştur. Buradaki yıkım hakkında kaynaklarda çok geniş veriler kaydedilmiştir. Şehrin surlarının nehir hattında uzanan kısmı depremin şiddetinden büyük orandan tahrip olmuştur. Ayrıca şehirdeki birçok kilise, özellikle Rumların büyük kilisesi ayin esnasında içerdekilerin başına yıkılmıştır (Süryani Mihail, 1944: 214). Franklara ait Kusyana kilisesinin kurban kesme yeri tamamen çökmüştür (Abû'l-Farac, 1987: 410). Süryanilere göre Petrus'un Antakya'daki makamı (Eraslan, 2021: 116) olan Mar Petrus büyük kilisesinin sadece minberi yıkılmıştır (Süryani Mihail, 1944: 212). Hristiyan inancında ilk kilise olarak kayıtlara geçen ve mağara üzerine kurulu olan bu kiliseyi Havarilerin başı; Doğu Hristiyanlık geleneğine göre ilk Antakya patriği, Katolik kilisesine göre ise Hz. İsa'nın vekili ve ilk papa olan Petrus'un kurduğu ifade edilmiştir (Gündüz, 1998: 305; Eraslan, 2021, ss. 115, 118). Kronikler arasında şehirde ölenlerin sayısının elli (Süryani Mihail, 1944: 212) olduğunu söyleyen kayıtlara göre Antakya'da yıkımın ifade edildiği kadar etkili olmadığı sonucu elde edilmiştir. Fakat Willermus'un anlatisına göre şehrin devasa surları ve güçlü burçları, kiliseleri ve şehirdeki bütün binalar tamamen yıkılmıştır. Dolayısıyla şehrin yıkılmasıyla birlikte nüfusu da tamamen yok olmuştur. Müellif eserini yazdığı dönemde bile şehrin büyük masraflara rağmen kısmen onarılabilirdiğini söylemiştir (Willermus, 1943: 370, 2019: 204). Görüldüğü gibi Antakya ile ilgili iki veri arasında oldukça büyük bir çelişki olduğu anlaşılmaktadır. Aslında sürece bakıldığında Süryani müellifin söylediğinin daha gerçekçi olduğu söylenebilir. Belki yıkımdan ziyade hasar fazla olmuş, bunu için de binaların yeniden tamiri zaman almıştır.

Depremde nerede kaç kişinin öldüğüyle ilgili kaynaklar farklı bilgi vermiştir. Buna göre en büyük ölümün Halep'te olduğu ifade edilmiştir. İbnü'l-Adim Halep'te beş bin kişinin hayatını kaybettiğini zikretmiştir (İbnü'l-Adim, 1996: 352). Kadı İmâdüddin, Halep'te yıkıntıların altında on bir bin kişinin öldüğün kayda geçmiştir (el-İsfahânî, 2009: 399). Dede torun İbnü'l Cevzi'ler deprem coğrafyasının dışında ve kısmen daha geç bir tarihte eserlerini kaleme aldıkları

için Halep'in büyük oranda yıkıldığını ve şehirde seksen bin insanın öldüğünü söyleyerek abartılı rakamlar vermişlerdir (İbnü'l-Cevzî, 1995b: 188; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 156). Bu kadar farklı rakamların verilmesi kayıplar hakkında kesin bir şey söylemeyi imkânsız hâle getirmektedir. Ama anlatılardan şehrin büyük oranda yıkıldığı göz önünde bulundurulduğunda ölümün de ciddi oranda olduğu söylenebilir.

Kaynaklarda depremin artçılarının ne kadar sürdüğüyle ilgili farklı bilgiler mevcuttur; buna göre Yakubi patrik 25 gün sürdü (Abû'l-Farac, 1987: 410) bilgisini vermiş, İslam tarihçileri daha genel ifadeler kullanarak bu sürecin peş peşe olduğunu, aylarca devam ettiğini ve günde en az on kez yerin sarsıldığını söylemişlerdir (el-İsfahânî, 2009: 399; İbnü'l-Adim, 1996: 352; İbnü'l-Esîr, 1991c: 286). Haçlı kaynaklarından Willermus ise artçıların üç veya dört aydan daha fazla sürdüğünü ve bunun günde en az üç ya da dört kez tekrar ederek devam ettiğini ifade etmiştir (Willermus, 1943: 371, 2019: 205). Dolayısıyla depremin şiddeti ve süresi gibi artçıları da uzun bir müddet devam etmiştir.

3. Deprem Sonrası Bölgenin İnşası

Depremden önceki yıl 17 Mart 1169'da Nureddin Zengî, Selâhaddîn Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'u büyük bir kafile eşliğinde Mısır'a göndermiş (İbnü'l-Ezrak, 2014: 644, 1992: 157; İbn Vâsıl, 1953: 185), ardından Haçlıların bölgedeki en büyük kalelerinden biri olan Kerek'i kuşatmıştır.³ Bir müddet sonra kuşatmayı kaldırması için Haçlı ordusu Kerek üzerine yürümüş, durumdan haberdar edilen Nureddin kuşatmayı kaldırıp onları karşılamaya çıkmış fakat Haçlılar topraklarına doğru geri çekilmişlerdir. Bunun üzerine Nureddin Haçlı topraklarına girerek yol boyunca önüne gelen köyleri yakıp yıkmış, sonra Aştera'da konaklamıştır. İşte Nureddin burada Haçlıları beklerken deprem haberini almıştır (İbn Şeddâd, 2021: 66; İbnü'l-Adim, 1996: 352; İbnü'l-Esîr, 1991c: 285; İbn Vâsıl, 1953: 185).

Pazar günü kuşluk vakti meydana gelen depremin ilk yıkım bilgisi muhtemelen Baalbek'ten alınmıştır. Çünkü İsfahânî, Nureddin'in sonraki gün Baalbek'e doğru yola çıktığını ve çarşamba günü şehre vardığını, kendisinin de perşembe günü oraya ulaştığını ifade etmiştir. Nureddin oraya varır varmaz yıkılan binaların ve surların tamiri işiyle uğraşma amacındaydı fakat Hama, Humus, Barin ve Halep ile ilgili bilgiler gelmeye başlamıştır. Baalbek'in yıkılan

³ İbn Şeddâd, Nureddin'in Kerek'in muhasarasını, Doğu Roma-Haçlı ittifakının kuşattıkları Dimyat'tan çekilmelerini sağlamak ve onların kafasını karıştırmak amacıyla gerçekleştirdiğini kayda geçmiştir (İbn Şeddâd, 2021: 65). Kâtip İsfahânî'nin anlatımında da Necmeddin Eyyub'un kervanını korumak amacıyla Kerk'in kuşatıldığı bilgisi yoktur. Aksine Necmeddin Eyyub 16 Nisan 1170 tarihinde Mısır'a varmış, Nureddin de 4 Mayıs 1170 tarihinde Kerek'i kuşatmak üzere yola çıkmıştır. Dolayısıyla Nureddin kuşatmayı ne Haçlıların Dimyat kuşatmasına cevap olarak ne de Necmeddin Eyyub'un kafilesini korumak amacıyla yapmıştır. Çünkü Dimyat kuşatması 13 Aralık 1169'da sona ermiş Necmeddin Eyyub da 16 Nisan 1170 tarihinde Mısır'a varmıştır (Bündârî, 2004, ss. 29-31). Nureddin'in amacı doğrudan Haçlılarla mücadeledir. Belki Dimâşk-Kahire bağlantısını sağlamak amacıyla böyle bir teşebbüste bulunduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

kısımlarını tamir etmesi ve şehri koruması için adam görevlendirip yeterli miktarda mal bırakarak Humus'a gitmiştir. Orada da gerekli hassasiyetle işleri düzene koyup sınırdan olması dolayısıyla Haçlı tehlikesi altında olan Barin kalesine varmıştır. Nureddin buraya özel bir önem atfetmiştir. Oranın yöneticisi ve Selâhaddin'in eniştesi olan Zeyneddin Ömer b. Laçın, Necmeddin Eyyub ile Mısır'a gittiği için Nureddin orayı yanına beş yüz asker bıraktığı Emir Aynüddeve'ye teslim edip Halep'e gitmiştir. Birkaç ay önce vefat eden süt kardeşi Mecdüddin İbnü'd-Daye'nin iktaları arasında yer alan Halep, diğer şehirlerle kıyaslanmayacak derecede depremde zarar görmüştür. Dolayısıyla yöneticiden yoksun olan şehrin işleriyle bizzat Nureddin ilgilenmek zorunda kalmıştır. Hem şehrin hem de surlarının tamir sürecini at üstünde takip etmiştir. İmar işleri tamamlandığında hem şehir hem de surları baştan sona yenilenmiştir. Nureddin Halep'te işleri takip ederken çevrede yıkılmış olan yerlerin tamiri için de adamlar görevlendirmiştir. Bütün şehirlerde özellikle zarar gören camiler ve yıkılan minareler baştan sona onarılmıştır (Bündârî, 2004: 33; İbnü'l-Esîr, 1963: 145, 1991c, ss. 286, 289; Süryani Mihail, 1944: 213; İbnü'l-Ezrak, 2014: 645, 1992, ss. 158-159; İbn Kesîr, 2000: 470; Hillenbrand, 2015: 154). Böylece depremde yıkılan yerler kısa sürede ayağa kaldırılmıştır.

4. Hristiyan Kaynaklar Depremi Nasıl Algıladı?

Depremde Antakya'nın zarar görmesi, uzun süredir tartışmalı olan kimin patrik olacağı sorununu çözüme kavuşturmuştur. Ağustos 1164 yılında Nureddin Zengî komutasında Haçlılarla yapılan bir savaşta Antakya prinkepsi III. Bohemond esir edilmiştir (Polat, 2023: 140). Bir müddet sonra yapılan antlaşma üzerine serbest kalan Bohemond, fidyasını ödeyebilmek için eniştesi olan Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos'tan (1143-1180) yardım istemek üzere İstanbul'a gitmiştir. İmparator onu iyi bir şekilde karşılamış, yardım etmiş fakat karşılığında II. Anthanasios'u Antakya patriği olarak yanına almasını şart koşturmuştur. Bunu kabul eden III. Bohemond, Grek patriği ile Antakya'ya gelince, Latin Patrik Aimery bu durumu protesto ederek şehirden ayrılmış ve Kusayr kalesine kapanmıştır. Bundan sonra depreme kadar görevini sürdürecektir olan Grek patriği öncülüğünde, yerleri boşalan piskoposluklara Rumlar atanmıştır (Runciman, 2008: 310; MacEvitt, 2006: 177). İşte deprem III. Bohemond'a bu meseleyi çözme fırsatı vermiştir. Kont depremin etkisiyle Latin patrik Aimery'e karşı günah işlediği ve bunun sonucunda Tanrı'nın onu depremle cezalandırdığı düşüncesiyle saçlarını kazıtmış, halktan birisi gibi harar (çuldan elbise) giymiş, ardından patrikten af dilemek ve onu Antakya'ya dönmeye ikna etmek üzere Kusayr kalesine gitmiştir. Prinkeps ayağına kapanmasına rağmen Aimery, Grek patrik şehirden çıkıncaya kadar dönmekte ısrar etmiştir. Bunun üzerine Bohemond zaman kaybetmeden hemen Antakya'ya dönmüş, Grek patriğinin olduğu kiliseye gitmiş fakat binanın tamamen yıkıldığını görmüştür. Yapılan aramada patrik yıkıntılar arasında yarı canlı bir şekilde bulunmuş fakat oradan alınıp şehir dışına çıkarılırken yolda ölmüştür. Bunun üzerine patrik Aimery şehre dönmeyi kabul etmiştir. Bu sorun çözüldükten bir müddet sonra kilise ve surlar yeniden inşa

edilmiştir (Süryani Mihail, 1944, ss. 213-214; Runciman, 2008: 325; Barber, 2021: 366). Böylece III. Bohemond burada da aktarıldığı gibi o dönemin Hristiyan inancındaki klasik günah-ceza anlayışının verdiği fırsat çerçevesinde patriklik sorununu çözmüştür.

Süryani Mihail deprem esnasında kilisede bulduklarını ifade etmiş ve o sırada yere kapanarak Allah'ın hiddetti geçinceye kadar ayinde bulunanların kiliseden çıkılmalarını yasakladıklarını kaydetmiştir (Süryani Mihail, 1944: 214). Klasik Hristiyan inancındaki suç-ceza düşüncesinin yansımaları olarak okunabilecek bu ifadeler, orta çağ toplumlarının (özellikle o günün Hristiyan dünyasının) baskın inançları arasında yer almıştır. Müellif işledikleri suçun çok büyük olduğunu düşünmüş olmalı ki depremden ziyade “mezardan çıkmış gibi geri döndük” ifadesiyle dünyanın sonunun geldiğini düşünmüştür. Depremin artçılarının o gün saat dokuza kadar oldukça sık bir şekilde devam ettiği fakat sonra kısmen de olsa kesildiği anlaşılmıştır. Müellif uzun süren sarsıntının sona ermesini Allah'ın rahmeti olarak yorumlamış ve depremin durmasından dolayı herkesin gözü yaşlı bir şekilde Allah'a şükran okuduğunu ifade etmiştir (Abû'l-Farac, 1987: 410; Süryani Mihail, 1944: 214). Bununla birlikte Süryani müellif Hristiyan kardeşlerine depremin şiddetinden ve ortaya çıkardığı etkiden ibret almayı tavsiye etmiştir. “Bir zelzele bizi bu kadar korkutuyorsa, kıyamet gününü nasıl karşılayacağız? (Süryani Mihail, 1944: 212)” ifadesini kullanarak dindaşlarına nasihat etmiştir.

Süryani Mihail 29 Haziran'da meydana gelen depremlerle ilgili algısını Halep üzerinden kayda geçirmiştir. Depremin olduğu tarihte şehir nüfusunun büyük bir kısmı Arap ve Müslüman ahaliden oluşmaktaydı. O; “Bütün şehir çöktü, bir sürü enkaz haline geldi ve bir harabeler tepesi manzarasını aldı” (Süryani Mihail, 1944: 212) ifadesini kullanarak şehrin tamamen yıkıldığını belirtmiştir. Müellif şehrin böyle bir sonuçla karşılaşmasının nedenini, şehirde süren dinsizlik olarak açıklamıştır. Bunu çok büyük bir günah olarak zikretmiş ve tıpkı “Sodom ve Gomorre'deki” dinsizliğe eşit olduğunu kayda geçirmiştir. Müellif orada işlenen türlü türlü günahlara bizzat şahit olduğunu ifade etmiştir (Süryani Mihail, 1944: 212). Süryani Mihail'e göre şehirde işlenen günahlar ve Arapların hiddetinin dumanından şehirde kaskatı bir hava hâkim olmuştur. Müellif şehir halkının içinde bulunduğu günah çukurundan dolayı böyle bir cezaya müstahak olduğunu düşünmüş, onların yaptıklarını işiten veya gören dışardan birileri, günaha girerek “Allahın kudretinin buraya yetişmediğini söylüyorlardı.” (Süryani Mihail, 1944: 212) veya Haleplilerin yaptığı fenalıkları görenler “Allahın yardıma yetişmesinden ümidlerini kesmişlerdi (Süryani Mihail, 1944: 214)” diyerek şehirdekilerin bizzat kendilerinin beklentilerinin olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu depremi onlar için Allah'ın bir merhameti olarak açıklamıştır. Allah Hz. Nuh'un kavmini tufanla yola getirdiği gibi Halep halkını da deprem gibi bir felaket vesilesiyle “bu çılgınca dinsizlikten geriye çekti (Süryani Mihail, 1944: 212)” diyerek yıkımın gerekçesini açıklamaya çalışmıştır. Böylece müellif kendisini ve dindaşlarını depremin sorumluluğunun dışına çıkarmış ve Müslümanları doğrudan bu cezanın muhatabı

olarak görmüştür. Fakat bu cezalandırmanın Halep halkının tavırlarında bir değişikliğe yol açıp açmadığı ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

Süryani Mihail depremi gerekçelendirmede Haçlı esirlerini temel sebep olarak kabul etmiştir. “Orada binlerce Hristiyan esiri vardı. Yalnız pazar günleri onlara, ayaklarında ve boyunlarında zincir bulunduğu halde, kiliseye girmeğe müsaade ediyorlardı. Onların figanları gökleri yırtıyordu. Orada, esirlere yapılan tazyiki hangi dil söyleyebilir ve hangi kulak işitebilir? (Süryani Mihail, 1944: 212).” Müellife göre Haleplilerin böyle bir cezaya müstahak olmalarının diğer bir sebebi esir olan Hristiyanların tıpkı hayvan sürüleri gibi satılmış olmalarıydı. Dolayısıyla depreme sebep olan suçların kendileri dışındaki Müslüman toplumlar tarafından işlendiğini dile getirmiştir. Bunun için de Allah, Müslüman olan Halep halkına böyle şiddetli bir ceza vererek orada “Hristiyanların akıtılan kanının öcünü almıştır” diyerek deprem algısını ortaya koymuştur (Süryani Mihail, 1944: 214). Öte yandan Halep'te esir tutulan Hristiyanların büyük kısmı muhtemelen Haçlılardan oluşmuştur. Deprem sebebiyle yıkımı anlatırken Süryani toplumu diğer Hristiyan cemaatlerden ayıran müellif, burada Hristiyanlar arasında herhangi bir ayırım yapmamış, Haleplilerin bütün Hristiyan esirlere davranışını merkeze almış, böylece depremin sebebini Müslümanlara yükleyerek açıklamaya çalışmıştır.

Müellife göre genel anlamda Müslümanlar özelde de Halepliler hiç kimsenin (Allah dahil) esirleri onların ellerinden kurtaramayacaklarını söylemişlerdi. İşte bu iddiada bulunanlar zelzelenin etkisinden dolayı müellifin ifadesiyle “yıgın halinde yere serpildiler” (Süryani Mihail, 1944: 212). Müellife göre bu felaket onlar için az olmuştur. Çünkü Allah depremden sonra da onları öyle bir cezalandırmıştır ki; surları ve evleri başlarına yıkılmış, yıkıntılar arasında kalan cesetler yüzünden hava ve su ağır bir şekilde kokmaya başlamış, şehir siyah bir su ile dolmuş ve insanlar bu suda boğulmuştu. Müellife göre deprem şehirde adeta harabe bir görüntü oluşturmuştu ve felaket başka bir yerde bu kadar büyük olmamıştı. Bu da Allah'ın gazabının ve “hiddet kılıcının şehre karşı çekildiğinin bir nişanesi” olmuştur (Süryani Mihail, 1944: 212). Süryani Mihail depremi Müslümanların, Hristiyan esirlere yaptığı zulme bağlasa da esirlerin herhangi birisinin depremde öldüğüne dair hiçbir bir kanıt ileri sürülemediği (Ambraseys, 2009: 318).

Süryani Mihail, görülmemiş ve işitilmemiş büyüklükte bu afetten dolayı bölgenin her tarafında köylerin ve şehirlerin harabeye döndüğünü ifade etmiş, yukarıda belirtildiği gibi işlediği günahlardan dolayı Halep'e ayrı bir parantez açmıştır. Aynı şekilde doğrudan suçlamasa bile Latin, Grek ya da Rum kiliselerinin depremde Tanrı tarafından korunmadığını ifade eden cümleler kurmuştur. Mesela ona göre Antakya'da, Grek patrikliğinin merkez olarak kullandığı, büyük kilise ayin esnasında içerdekilerin başına yıkılmıştır. Aynı şekilde S. Petrus kilisesi, şehrin farklı yerlerindeki kiliseler ve Trablus şehrinin büyük kilisesi de enkaza dönmüştü (Süryani Mihail, 1944: 214). Fakat konu Ortodoks Hristiyanlarına yani

kendisinin de temsilcisi olduğu Süryanilerin cemaatinin depremin yükünün altından kolaylıkla kalktığını söylemiştir. Çünkü Allah bu şehirlerde bulunan Ortodokslara yardım etmiştir. Bu yardımın sebebini de Ortodoks Hristiyanlar içinde hükümdar ve prenslerin (ya da zenginlerin) olmamasına bağlamıştır. Hatta; “Halep'te, bütün şehir kâmilten yıkıldığı halde, bizim kilisemiz korundu ve tek bir taş bile düşmedi” ifadesini kullanmış, dolayısıyla Allah'ın onları özel olarak koruduğunu söylemek istemiştir. Benzer şekilde Antakya'daki Meryemana, Mar Guivarguis (George) ve Mar Bar Cauma (Sawma); Cebele'deki küçük kilise, Lazkiye ve Trablus'taki Süryani kiliselerinin de depremde korunduğunu iddia etmiştir (Süryani Mihail, 1944: 213; Abû'l-Farac, 1987: 410). Müellife göre Antakya ve sahil bölgesindeki bu kiliselere zarar gelmemesi onların iyiliklerinden ziyade Hz. İsa'nın merhameti, atalarının duaları ve şهادetleri sayesinde olmuştur (Süryani Mihail, 1944: 214). Dolayısıyla depreme rağmen onların mabetlerinin yıkılmaması, yaptıkları iyiliklerin Tanrı tarafından görülmesi ve onlara koruma sağlaması sonucunda olmuştur. Bu yaklaşım depremi ilahi bir ceza olarak gören Hristiyan zihninin buna sebep olarak kendisini dışarıda tutması yatmıştır. Yani müellife göre bu deprem, şehirde Hristiyanlara zulmeden Müslümanlardan dolayı meydana gelmiştir. Biz de mazlum olduğumuz için Tanrı kiliselerimiz yoluyla bizi korumuştur anlayışı üzerine bina edilmiştir. Orta çağ toplumları yaşanan olumsuzlukları Tanrı'nın cezası olarak görme konusunda oldukça iştahlı olmuştur. Fakat burada meydana gelen depremde Hristiyan müellifler kendilerini değil de başka dinden olan Müslümanları depremden sorumlu tutmaları algının farklılaşmasını ortaya koyan önemli bir boyut olarak kayda geçmiştir.

Willermus, Müslümanlar aleyhine Süryani Mihail kadar olumsuz bir dil kullanmamıştır. Ona göre her iki taraf da depremde ciddi zarar gördüğü için dolayı saldırıya açıldı fakat Tanrı'nın gazabına tekrar muhatap olma korkusuyla birbirlerine zarar vermemişlerdi. Müellif bu durumu kısa süreliğine de olsa genel anlamda bir barış meydana geldi şeklinde anlamıştır. Bunu da “çünkü her biri kendi günahlarının cezasını beklediği için, tüm düşmanlığı diğerine bıraktı” ifadeleriyle açıklamıştır (Willermus, 1943: 371, 2019: 205). Buradan Willermus'un da klasik Hristiyan inancındaki gibi bir düşünceye sahip olduğu anlaşılmalıdır. Yani depremi ilahi bir ceza olarak görmüş, düşman tarafların birbirlerine saldırmaları hâlinde bu cezanın tekrar edeceğini veya saldıran tarafın başına daha büyük bir belanın geleceğine inanmıştır. Kaynaklarda farklılıklar olmakla birlikte müellif, Tanrının bu cezasının bir saatliğine olmadığını aksine üç-dört ay ya da daha uzun bir süre boyunca bazen gece bazen de gündüz benzer şiddette depremlerin günde en az üç dört kez hissedildiğini ifade etmiştir. Depremin bu kadar uzun sürmesi insanlarda psikolojik sorunlara yol açmıştır. İnsanlar rüyalarında bile korkunç deprem manzaralarını görmüş, ani şoklarda buldukları yerlerden atlamalarına sebep olmuş, böylece hiçbir yerde kendilerini güvende hissetmemişlerdir (Willermus, 1943: 371, 2019: 205). Dolayısıyla evlerine girmeye korkmuş, dışarda çadırlarda veya bostanlarında kalmışlardı.

İslam tarihi boyunca depremlerin sebepleriyle ilgili çok farklı açıklamalar yapılmıştır. Depremi ahlaki dejenerasyon ve siyasi çalkantılar gibi insanların filleri ile ilişkilendirenler olduğu gibi yeryüzünde meydana gelen tabii olayların ve düzenin işleyişi sonucu olduğu birçok kaynak tarafından kaydedilmiştir (Arslantaş, 2015, ss. 42-48, 189-200). Mesela Nureddin ve Selâhaddin'in danışmanlığını yapan ve deprem esnasında Nureddin ile birlikte Aştera'da çadırında olan Kâtip İsfahâni depremi "Allah'ın yeryüzüne indirdiği muhteşem fakat yıkıcı bir ayet" olduğunu ifade etmiştir (Bündârî, 2004, ss. 32-33). Buna göre müellif, yukarıda belirtildiği gibi şehirde çok az binanın ayakta kaldığını kayda geçmiş, fakat bu durumu yani depremi ve getirdiği yıkımı bir günah ya da Allah'ın cezası şeklinde algılamamış, aksine yaşananları Allah'ın yeryüzüne koyduğu düzenin neticesinde meydana gelen bir olay olarak düşünmüştür. Sünnetullah⁴ kavramına telmihte bulunan bu ifadeler, Müslüman düşünürlerin olaya yaklaşımındaki farklılığına işaret etmektedir. Öte yandan müellif halifeye gönderilen mektupta depremin insan için uyarıcı ve ibret alınması gereken bir olay olduğunu söylemiştir (Bündârî, 2004: 34). Dolayısıyla Müslüman tarihçilerin bazı yönleriyle depremi ve meydana getirdiği yıkımı daha gerçekçi bir şekilde anladığı ve kaydettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bilâdüşşam, ölü deniz deprem fay hattı üzerinde bulunduğu için tarih boyunca şiddetli depremlere maruz kalmış, bölgedeki şehirler harabeye dönmüş, bu da çok sayıda insanın hayatına mal olmuştur. Nureddin'in Haçlılarla mücadeleyi yükselttiği bir dönemde 29 Haziran 1170 tarihinde Halep merkezli meydana gelen deprem, bölgede büyük bir yıkıma yol açmış, enkazın altında kalan birçok insan hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla Nureddin Haçlılarla mücadeleye fasıla vermek zorunda kalmıştır. Nureddin karargâh kurduğu Aştera'da depremin yıktığı şehirlerle ilgili bilgi alınca hemen bölgeye hareket etmiş ve vakit kaybetmeden imar faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle surları yıkılan ve Haçlılara komşu olan yerleşim birimlerinin daha büyük bir tehdit altında olduğunu düşünmüştür. Bunun için de gücü nispetinde Halep gibi yerlerde inşa faaliyetlerini bizzat yürütmüş, yetişemediği yerlere de emir ve asker görevlendirerek bölgeyi kısa sürede yeniden ayağa kaldırmıştır.

Toplumlar meydana gelen doğa olaylarını çeşitli şekillerde yorumlama kapasitesine sahiptir. Orta çağ'da özellikle Haçlı seferlerinin yapıldığı dönemde Batı Hristiyan dünyasında olduğu gibi Doğu'daki Hristiyan cemaatlerde de dinî duygular zirve yapmıştır. Bu sebeple yaşadıkları olumsuzlukları bilfiil işledikleri günahlar yüzünden Tanrı'nın onları cezalandırması olarak yorumlamışlardır. Dönemi etkileyen doğa olaylarına getirilen yorum şekli bu durum için önemli bir örnek olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim Hristiyanlar 29 Haziran 1170 tarihli

⁴ "Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında bir Kur'an terimi (Çelebi, 2010; Özsoy, 1994)."

depremi yorumlarken suç-ceza, günah-ceza veya dinsizlik-ceza anlayışı/zihniyeti üzerinden açıklamışlardır. Fakat bu depremde oluşan yıkımı, kendilerinden ziyade Müslümanların işledikleri suç ve günahlardan kaynaklı veya onların dinsizliklerinin bir sonucu olarak Allah tarafından onlara verilen bir ceza olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü Allah onların şehirlerini yıktığı gibi mabetlerini de başlarına geçirmiştir. Hatta Müslümanların yaşadıkları yerlerdeki şehirler, özellikle Halep, tamamen yıkılmıştır. Böylece Hristiyan esirlere yaptıkları zulümler ve içinde buldukları dinsizlik sonucu Müslümanlar, Allah tarafından cezalandırılmışlardır. Özellikle asırlardır bölgede yaşayan Ortodoks Hristiyan kaynakların büyük oranda Müslümanları bu cezaya müstahak olarak görmeleri ilginç olmuştur. Çünkü dönemin Hristiyan düşüncesi yaşadıkları sıkıntıları kendileriyle bağdaştırmış, işledikleri günahlar yüzünden Tanrı'nın cezasına maruz kaldıklarını düşünmüşlerdir. Öte yandan söz konusu kaynaklara göre Grek ve Latin Hristiyanlar da Tanrı'nın gazabından nasiplerini almışlardır. Fakat bu cezalandırma özellikle Süryani/Ortodoks cemaatini teğet geçtiği gibi onlara ait kiliseler de hiçbir zarar görmeden ayakta kalmıştır. Yani burada Hristiyan kaynaklar özellikle Ortodokslar bunun bir ceza olduğunu düşünmelerine rağmen bu cezanın kendilerine değil Müslümanlara yönelik olduğu yönünde bir algıya sahip olmuşlardır.

Toplumların birbirlerini algılama biçimleri tarihin her döneminde dikkat çekici olmuştur. Özellikle bir arada yaşama tecrübesinin zirve yaptığı orta çağ Müslüman devletlerde bu durum daha belirgin bir şekilde tezahür etmiştir. Çünkü bugünkü Batılı toplumların dâhi alışık olmadıkları çok kültürlü bir yapı mevcuttu ve oralardaki tekdüze ve tek tipli toplum yaşamına rağmen Doğu'daki Müslüman toplumlar gayri müslimlerle iç içe yaşamaktaydı. Dolayısıyla iç içeliğin yoğun olduğu bir yerde toplumların birbirlerini algılama biçimleri ve bunların nasıllığı büyük bir önem arz etmektedir. Bunun önemli bir parçasını oluşturan doğal felaketler karşısında toplulukların birbirlerine karşı tavırları ve algılama biçimleri alanda büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu tür doğa olayları karşısında inançları farklı toplumların birbirlerini nasıl algıladıkları ve bu olayları nasıl gerekçelendirdikleri konusunda akademik çalışmalar açısından büyük bir boşluk bulunmaktadır. Akademisyenlerin bu alana yönelmeleri insanlığın medeniyet destanında önemli ipuçları elde etmelerine vesile olacaktır.

Kaynakça

- Abû'l-Farac, G. (1987). *Abû'l-Farac Tarihi* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ambraseys, N. (2009). *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*. New York: Cambridge University Press.

- Arslantaş, N. (2013). Zelzele. *DİA(Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, (C. 44, ss. 227-231). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arslantaş, N. (2015). *İslam Tarihinde Depremler ve Algılanma Biçimleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Avcı, C. (2002). Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar. *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, (C. 26, ss. 327-329). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Barber, M. (2021). *Haçlı Devletleri Tarihi* (D. M. Demir, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Beyen, K., Erdik, M., Mazmanoğlu, C., & Ekmekçiöğlü, Z. (2003, Ocak). Antakya'nın Geçmişten Günümüze Sismik Aktivitesi ve Yapılması Gerekenleri Bir Uluslararası Konferansın Işığında Değerlendirilmesi. *Türkiye Mühendislik Hanerleri (TMH)*, (423), 51-53.
- Bündârî. (2004). *Sene'l-Berkı'ş-Şâmî* (R. Şeşen, Thk.). İstanbul: IRCICA.
- Çelebi, İ. (2010). Sünnetullah. İçinde *DİA* (C. 38, ss. 159-160). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ebû Şâme. (2002). *Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbârî'd-devleteyn* (C. 2; İ. Şemseddin, Thk.). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- ed-Devâdârî. (1961). *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer* (C. 6; S. el-Müneccid, Thk.). Kahire.
- el-İsfahânî, İ. (2009). *El-Bûstânü'l-câmi' li-cemâ'i tevârîhi ehli'z-zamân* (Ö. A. Tedmürî, Thk.). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Eraslan, O. (2021). *Havari Petrus ve Hristiyanlıktaki Yeri* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Fulcherius, C. (2009). *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak* (İ. B. Barlas, Çev.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Harrak, A. (Çev.). (2019). *The Chronicle of Michael the Great (The Edessa-Aleppo Syriac Codex)*. New Jersey: Gorgias Press.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Alfa Tarih.
- İbn Kesîr. (2000). *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi* (C. 12; M. Keskin, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Şeddâd, B. (2021). *Selahaddin-i Eyyûbî'nin Hayatı* (H. Beyca, Çev.). İstanbul: Büyüyen Ay.
- İbn Vâsıl, C. M. İ. S. (1953). *Müferricü'l-kürûb, fi ahbârî Benî Eyyûb* (C. 1; C. Şeyyâl, Thk.). Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabi.
- İbnü'l-Adim, E.-K. K. Ö. b. A. (1996). *Zübdetü'l-haleb min târihi Haleb* (H. Mansur, Thk.). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. (1995a). *El-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (C. 17; Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, Thk.). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. (1995b). *El-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (C. 18; Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, Thk.). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.

- İbnü'l-Esîr. (1963). *Et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l Atâbekiyye* (A. A. Tuleymat, Thk.). Kahire: Dâru'l-kutubi'l-hadise.
- İbnü'l-Esîr. (1991a). *İslâm Tarihi: El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi* (C. 4; A. Özeydin, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1991b). *İslâm Tarihi: El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi* (C. 10; A. Özeydin, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1991c). *İslâm Tarihi: El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi* (C. 11; A. Özeydin, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak. (1992). *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi* (Artuklular Kısmı) (Ahmet Savran, Çev.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- İbnü'l-Ezrak. (2014). *Târîhu Meyyâfârikîn* (K. F. el-Kholy, Yusuf Baluken, Thk.). İstanbul: Nubihar Yayınları.
- İbnü'l-Kalânîsî. (1983). *Târîhu Dimaşk* (Süheyl Zekkâr, Thk.). Dimaşk: Dârü Hassân.
- M. R. Sbeinati, R. Darawcheh, & M. Mouty. (2005). The historical earthquakes of Syria: An Analysis of Large and Moderate earthquakes from 1365 B.c. to 1900 A.d. *Annals of Geophysics*, 48(3).
- MacEvitt, C. (2006). Bohemund III of Antioch (d. 1201). A. V. Murray (Ed.), *The Crusades: An Encyclopedia* (C. 1, ss. 177-178). California-Colorado-England: ABC-CLIO.
- Özsoy, Ö. (1994). *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramsallaştırılması*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Polat, Ziya. (2023). Düzen Kurucu Bir İrade Olarak Nûreddin Mahmud Zengî. Ziya Polat & A. Çekiç (Ed.), *Haçlılarla Mücadelenin Önderleri: Sultanlar* (ss. 105-172). İstanbul: Divan Kitap.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. (2013). *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân* (C. 21; İbrahim ez-Zeybek, Thk.). Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye.
- Süryani Mihail. (1944). *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi: İkinci Kısım 1042-1195* (H. D. Andreasyan, Çev.). TTK Basılmamış Nüsha.
- Şenol, C. (2020). Türkiye'de Meydana Gelen Büyük Depremlerin Yerleşme ve Demografik Yapı Üzerindeki Etkileri (1927-2020). *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (4), 620-644.
- Willermus, T. (1943). *A History of Deeds Done Beyond the Sea* (C. 2; E. A. Babcock & A. C. Krey, Çev.). New York: Columbia University Press.
- Willermus, T. (2019). *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği 3* (E. Ayan, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Yalçın, H., Gülen, L., & Utkucu, M. (2013). Türkiye ve Yakın Çevresinin Aktif Fayları Veri Bankası ve Deprem Tehlikesinin Araştırılması. *Yerbilimleri*, 34(3), 133-160.